

RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISH YO'NALISHLARI

Islamov Javlon Rasulovich

TATU, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Maqolada jahonda raqamli iqtisodiyotning kelib chiqishi va konseptual asoslari berilgan. Raqamli iqtisodiyotning asosiy komponentlari rivojlanishning hozirgi bosqichidagi yondashuvlar va ularning o'ziga xos xususiyatlari keltirib o'tilgan. Sohada xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi munosabatlarning yangi mazmunini shakllantirgan AKT ning sifat va miqdoriy o'zgarishlari kiritilgan. Olimlarning fikrlari tahlil qilingan va muallif yondashuvlari berilgan.

Kalit so'zlar: *raqamli iqtisodiyot, yondashuvlar, komponent, rivojlanish, raqamli biznes tizimi, konsepsiya.*

ПУТИ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Исламов Жавлон Расулович

ТУИТ, соискатель

Аннотация: В статье представлены зарождение и концептуальные основы цифровой экономики в мире. Названы основные составляющие цифровой экономики, подходы на современном этапе развития и их особенности. Были внесены качественные и количественные изменения ИКТ, которые сформировали новое содержание отношений между хозяйствующими субъектами в сфере. Проанализированы мнения ученых и изложены авторские подходы.

Ключевые слова: *цифровая экономика, подходы, компонент, развитие, цифровая бизнес-система, концепция.*

DEVELOPMENT DIRECTIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

Islamov Javlon Rasulovich

TUIT, researcher

Abstract: The article presents the origin and conceptual foundations of the digital economy in the world. The main components of the digital economy, approaches at the present stage of development and their features are named. Qualitative and quantitative changes in ICT were introduced, which formed a new

content of relations between economic entities in the sphere. The opinions of scientists were analyzed and the author's approaches were presented.

Key words: *digital economy, approaches, component, development, digital business system, concept.*

KIRISH

Zamonaviy dunyoda iqtisodiy rivojlanishning asosiy yoʻnalishlaridan biri raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va uning taraqqiyotiga olib kelayotgan omillardir. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, innovatsiyalar va global tarmoqlar oʻrtasidagi integratsiya, iqtisodiy faoliyatni yangi shakllarga oʻzgartirib, sanoat va xizmatlar sohalarini raqamlashtirishni talab qiladi. Raqamli iqtisodiyotning oʻziga xosligi shundaki, u maʼlumotlar va axborot texnologiyalarini iqtisodiy jarayonlar bilan uzviy bogʻlaydi, bu esa ishlab chiqarish, savdo, moliya va xizmatlar sohalarida yangi imkoniyatlarni yaratadi.

Raqamli iqtisodiyot rivoji nafaqat texnologik oʻzgarishlarga, balki jamiyatda raqamli kompetensiyalarni oshirish, qonunchilik va moliyaviy tizimlarni raqamlashtirish kabi bir qator strategik oʻzgarishlarga ham bogʻliqdir. Shu bois, ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning rivojlanish yoʻnalishlari, uning asosiy tamoyillari va uning ijtimoiy hamda iqtisodiy taraqqiyotdagi oʻrni haqida soʻz yuritiladi.

Turli darajadagi ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar rivojlanishidagi sezilarli oʻzgarishlarning sababi soʻnggi yigirma yillikda xoʻjalik yurituvchi subyektlar oʻrtasidagi munosabatlarning yangi mazmunini shakllantirgan AKT ning sifat va miqdoriy oʻzgarishlaridir. Jamiyat hayotining barcha jabhalariga raqamli transformatsiya jarayoni kirib boradi va taʼsir koʻrsatadi, biroq “raqamli texnologiyalarni joriy etish tezligi aholining inson va umuman jamiyat hayot sifatini oshirish tizimining asosiy tarkibiy qismi sifatida iqtisodiyotda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Jamiyatni raqamli rivojlantirish uchun innovatsion vositalarni anʼanaviy qoʻllab-quvvatlovchi texnologiyalarga aylantirish aynan ishlab chiqarish, tarqatish, har xil turdagi mahsulotlar va xizmatlarni ayirboshlash sohalarida amalga oshiriladi [1].

Raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida zamonaviy iqtisodiyotni oʻzgartirishning alohida jihatlari mazmuni va oʻzaro bogʻliqligini aniqlab olaylik. Ilmiy adabiyotda birinchi marta XX-asrning 80-yillarida "axborot iqtisodiyoti" tushunchasi paydo boʻldi, bu esa sanoat iqtisodiyotidagi kabi moddiy neʼmatlar emas, balki asosiy harakatlantiruvchi kuch axborotni ishlab chiqarish va isteʼmol qilish ekanligini koʻrsatadi. M.Kastelsning fikricha, “xoʻjalik yurituvchi subʼektlarning (korxonalar, hududlar, mamlakatlar) raqobatbardoshligi ularning bilimga asoslangan axborotni yaratish, qayta ishlash va undan samarali foydalanish qobiliyatiga bogʻliq” [2].

M.A.Nikitenkova axborot iqtisodiyotini “jamiyatdagi axborot va bilimlarning rolining oshishi, yalpi ichki mahsulotda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, axborot mahsulotlari va xizmatlari ulushining ortishi bilan tavsiflangan odamlar o‘rtasida samarali axborot o‘zaro ta’sirini ta’minlaydigan global axborot makonini yaratish, ularning jahon axborot resurslaridan foydalanishi hamda axborot mahsulotlari va xizmatlariga ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarini qondirishni ta’minlaydigan” ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishining bosqichi deb hisoblaydi [3].

Ba’zi mualliflar axborot iqtisodiyotining paydo bo‘lish momentini belgilovchi miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlarini aniqlaydilar: bilim va axborotni yaratish, tahlil qilish, qayta ishlash, saqlash, ko‘chirish va tarqatish bo‘yicha xizmatlar tomonidan yaratilgan YAIM ulushi 50% dan ortiq bo‘lishi kerak va “qiymati mamlakatning iqtisodiy faol aholisining bo‘lgan axborot xizmatlarini ko‘rsatishda band bo‘lganlarning ulushi” [4], shuningdek, barcha sohalarini iqtisodiyotning asosiy sohalar va tarmoqlari rivojlantirishda axborot texnologiyalari sanoatining ahamiyati 50% dan ortig‘ini tashkil etishi kerak.

METODOLOGIYA

Maqolada O‘zbekiston taraqqiyotining turli yillaridagi qiyosiy tahlil usullari, jumladan, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili qo‘llaniladi. Innovatsion faoliyatning xususiyatlari va kamchiliklari aniqlanib, tavsiyalar beriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Axborotni turli xil ma’lumotlar to‘plami sifatida ishlab chiqarish, qayta ishlash va saqlash jarayonidan ma’lumotni eng yuqori darajadagi ma’lumot sifatida ishlatish jarayonigacha bo‘lgan kasbiy va ijtimoiy harakatlar yo‘nalishini o‘zgartirish ma’nosini tushunish va e’tiborni qaratish bilan tavsiflanuvchi aniq natijaga erishib, “bilimlar iqtisodiyoti” tushunchasining shakllanishiga olib keldi.

“Bu sohadagi ko‘plab tushunchalar shakllanish va rivojlanish bosqichida bo‘lganligi, ularning chegaralari xiralashgan va aniq tasnifi mavjud emasligi sababli, biz “bilimlar iqtisodiyoti” tushunchasining mohiyatini tushunishning ikkita asosiy yondashuvini ajratib ko‘rsatamiz.

Birinchi yondashuvga ko‘ra, “bilimlar iqtisodiyoti” va “axborot iqtisodiyoti” kabi tushunchalar aniqlanadi. Ushbu identifikatsiya axborot iqtisodiyoti axborot yoki bilimlarni yaratish va tarqatish jarayonlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan dasturiy ta’minot va kompyuterlashtirilgan texnologiyalarni yaratish va rivojlantirish bilan shug‘ullanadigan iqtisodiyotning bilim talab qiladigan tarmoqlarini birlashtirganligi bilan izohlanadi. Ikkinchi yondashuv bilimlar iqtisodiyotida umuman har qanday ma’lumot emas, balki innovatsiyalar yoki yangi bilimlar asosiy rol o‘ynaydi. Innovatsion iqtisodiyotda tadqiqot va innovatsion faoliyat olib boriladigan tarmoqlar rivojlanmoqda.

Shunga muvofiq iqtisodiyotning turli sohalarida tashkiliy, texnologik va moliyaviy innovatsiyalar “bilimlar iqtisodiyoti” tushunchasiga kiritiladi. Bilimlar

iqtisodiyoti mazmuniga bunday yondashuv kengroq va murakkabroq bo'lib, u innovatsion bilimlarning iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida tutgan o'rnini ko'rsatadi va bilimlar iqtisodiyotini barcha tarmoqlardan yuqori darajaga olib chiqadi.

Shu bilan birga, intellektual aktivlar, ularning fikricha, faqat mamlakatning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi, lekin umumiy farovonlikni belgilamaydi. V.L.Makarovning fikricha, bilimga asoslangan iqtisodiyot texnologiyani moddiylashtirish sektorining alohida o'rnini bilan ajralib turadi va aynan bilim mintaqasi iqtisodiyotining iqtisodiy o'sishining bevosita ishlab chiqaruvchi kuchi va manbai hisoblanadi [5].

E.V.Sharakina D.Bellga ishora qilib, "Aynan bilimlar iqtisodiyotida bilim va axborot rolining ortishi hisobiga xizmat ko'rsatish sohasining yangi sohalari shakllanmoqda" [6] deb yozadi. Uning fikricha, iqtisodiyotning rivojlanishi innovatsion ishlab chiqarishga yo'naltirilgan xizmat ko'rsatish sohasi (innovatsion dizayn, konsalting, kadrlar tayyorlash, texnologik dizayn), biroq ayni paytda zamonaviy iqtisodiyotdagi an'anaviy xizmat ko'rsatish sohalari bilan belgilanadi, ammo shu bilan birga (xizmat ko'rsatish, maishiy xizmat ko'rsatish, uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish, transport xizmatlari va boshqalar) muhim rol o'ynashda davom etadi.

Boshqa bir rus iqtisodchisi L.E.Mindeli bilimlar iqtisodiyotida bilimning o'zi ishlab chiqarishning zamonaviy nomoddiy omili sifatida ishlaydi, deb ta'kidlaydi. Aynan innovatsiyalar va bilimlar mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish va milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini raqamlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki ular ham tijorat korxonalari va tashkilotlari rahbariyatini, ham turli darajadagi davlat organlarini kadrlar tayyorlashga sarmoya kiritishga va ishchilar va mintaqasi aholisini qayta tayyorlashga undaydi, bu esa "korxonalardagi biznes va ijtimoiy jarayonlarning yangilanishiga" olib keladi [7].

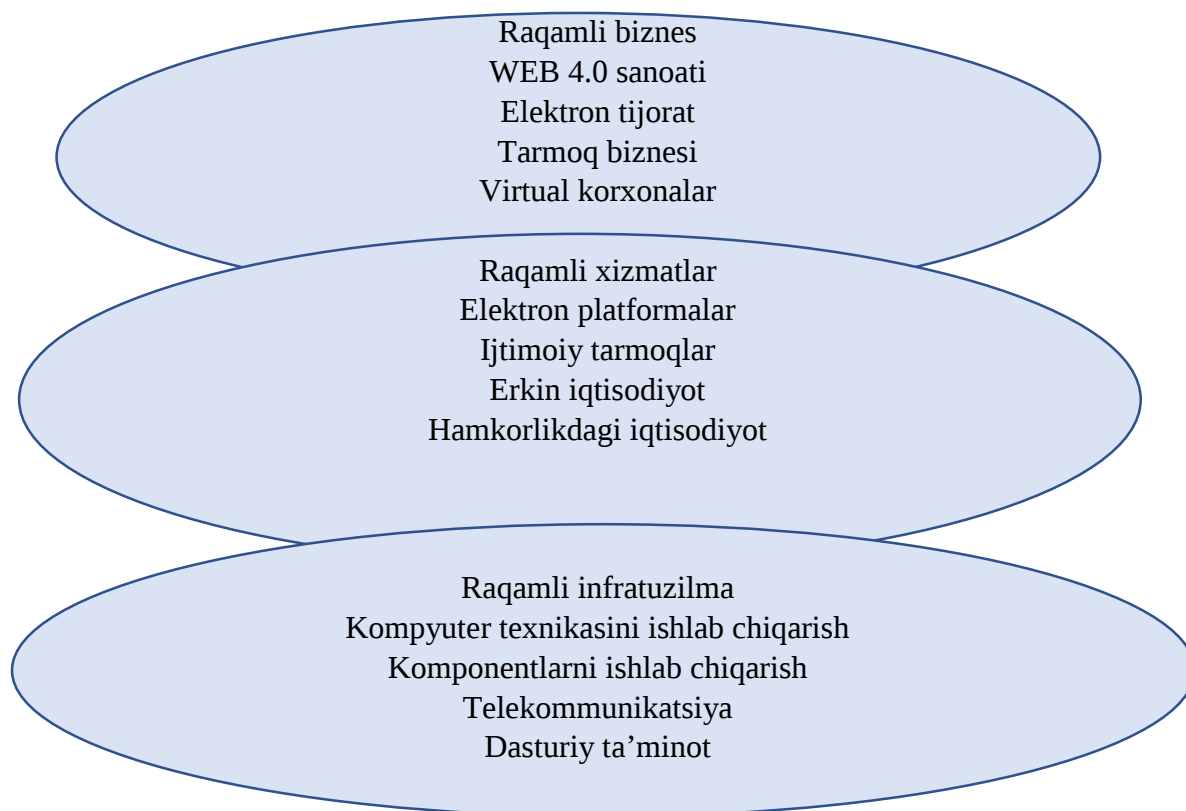
Ba'zi mualliflar bilimlar iqtisodiyotini tarmoq, axborot va innovatsion iqtisodiyotning xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan postindustrial iqtisodiyot deb hisoblaydilar. Innovatsion iqtisodiyotda ularni ishlab chiqaruvchi ishchilardan maxsus bilim va malaka talab qiladigan mahsulot va xizmatlarning ilm-fan intensivligi va intellektual intensivligi darajasi oshib bormoqda.

Tarmoq iqtisodiyoti axborot mahsulotlarini va xizmatlar yaratish, tarqatish, almashish va iste'mol qilish sohasida o'ziga xos iqtisodiy munosabatlarni shakllantirishda global Internetdan foydalanish bilan aniq belgilangan "Internet iqtisodiyoti" tushunchasidan kengroq ko'rib chiqiladi.

Raqamli iqtisodiyot vositalariga quyidagilar misol bo'lishi mumkin:

- katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari (Big Data);
- o'rganish va qaror qabul qilishga qodir sun'iy intellekt va neyron tarmoqlari;
- ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish texnologiyalari;
- blokcheyn texnologiyalari;
- kvant texnologiyalari, virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari;

- robototexnika komponentlari va boshqalar.

1-rasm. Raqamli iqtisodiyotning asosiy komponentlari rivojlanishning hozirgi bosqichi

Raqamli iqtisodiyot konsepsiyasining asosiy tarkibiy qismlariga aniqlik kiritamiz:

- hududlarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning texnik asoslarini tashkil etuvchi kompyuter texnikasi, telekommunikatsiya tizimlari va aloqa vositalari, fundamental va amaliy dasturiy ta'minot va mahsulotlar ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi korxona va tashkilotlar;

- raqamli shaklda biznes jarayonlari va xizmatlarni amalga oshirish imkoniyatlarini taqdim etuvchi elektron platformalar;

- Internet axborot-telekommunikatsiya tarmog'idagi elektron savdo-maydonchalarida mahsulot va xizmatlarni sotib olish va sotishning barcha jarayonlarini o'tkazishni o'z ichiga olgan.

Ushbu bosqichda raqamli iqtisodiyot rivojlanishining quyidagi muhim xususiyatlari aniqlandi:

- biznes-jarayonlarni elektron platformalarda jamlash, bu virtual biznes muhitini tashkil etuvchi texnik, texnologik, huquqiy, tashkiliy, axborot xizmatlari majmui bilan sotish va sotib olish jarayonini amalga oshirish;

- iste'molchilarning xatti-harakatlarini o'rganish, reklama kampaniyalarini ishlab chiqish va sotuvchilar va xaridorlar o'rtasidagi munosabatlarni boshqarish;

- mahsulot va xizmatlarni individual iste'molchilar ehtiyojlariga moslashtirish va moslashtirish bo'yicha modellashtirish xizmatlari;

- to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqaruvchilar va ishlab chiqaruvchilar, mahsulot va xizmatlar iste'molchilari o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri va interaktiv aloqalar uchun avtomatlashtirilgan dasturlardan foydalanish orqali vositachilar sonini va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish;

- ekspluatatsion xarajatlarni va atrof-muhitga mumkin bo'lgan zararni kamaytirishga imkon beruvchi ongli yoki umumiy iste'mol madaniyatini rivojlantirish (birgalikda iqtisodiyot);

- iste'molchilarga marketing ta'sirini yo'naltirish, mazmunli iste'molchi ma'lumotlarini monetizatsiya qilish va mijozlarning umrbod qiymatini oshirish uchun iste'molchilar bilan munosabatlarni boshqarishning ixtisoslashgan dasturlari bilan iste'molchilar bilan o'zaro munosabatlar jarayonining barcha bosqichlarida iste'molchi xatti-harakatlari haqida to'liq va dolzarb ma'lumotlarni doimiy ravishda olish.

XULOSA

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bugungi kunda global iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylangan. Ma'lumotlar va axborot texnologiyalarining tarmoqlanishi, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va raqamli infrastrukturani rivojlantirish orqali iqtisodiyotning turli sohalarida yangi imkoniyatlar va samaradorlikka erishish mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotning taraqqiyoti mamlakatlar o'rtasidagi raqobatni kuchaytiradi va yangi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaradi.

Yevropa Komissiyasi hisobotida global tarmoq iqtisodiyoti "iqtisodiy tizimning istalgan nuqtasida joylashgan har qanday kompaniya yoki shaxs boshqa har qanday kompaniya yoki shaxs bilan oson va minimal xarajat bilan savdo qilish, fikr almashish yoki bilish uchun, birgalikda ishlash uchun, nou-xau yoki shunchaki baxra olish uchun muloqot qilishi mumkin bo'lgan muhit" deb ta'riflaydi.

Raqamli biznes tizimini raqamlashtirish jarayonining hozirgi bosqichida raqamli iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismlari aniq ko'rsatilgan. Raqamli iqtisodiyotni shakllantirishning quyidagi ta'sirchan tendensiyalari aniqlandi:

- raqamli texnologiyalar aholi va xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy, siyosiy, madaniy hayotining kundalik qismiga aylangan;
- elektron shaklga o'tkazilgan ko'plab hujjatlar va bilimlar;
- fuqarolar va davlat, xo'jalik yurituvchi subyektlar va davlatning o'zaro hamkorligi raqamli platformalarda amalga oshiriladi;
- AKT "hududlar va iqtisodiy rivojlanishning asosi" ga aylanmoqda.

Shunday qilib, tarmoq iqtisodiyoti ma'lum bir tarzda ro'yxatdan o'tgan barcha ishtirokchilarga interaktiv rejimda bir makonda o'zaro ta'sir o'tkazish imkonini beradigan tuzilmadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бекбергенова Д. Е. Понятийный аппарат концепции цифровизации региональной экономики // Финансовая экономика. 2019. № 12. С. 319-322.

2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
3. Никитенкова М.А. Информационная структура США: государство и рынок. Москва: Academia, 2009. 304 с.
4. Макаров В. Л., Христолюбова Н. Е., Яковенко Е. Г. Справочник экономического инструментария. Москва: Экономика, 2003. 515 с.
5. Экономика знаний: контекст российских проблем: Материалы круглого стола Никитского общества, Москва, 30 сентября 2003 г. URL: <http://nikitskyclub.ru/wp-content/uploads/2015/04/15.pdf>.
6. Шаракина Е. В. Рынок интеллектуальных услуг на этапе формирования экономики, основанной на знаниях: Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Орел, 2018. 209 с.
7. Миндели Л. Э., Пипия Л. К. Концептуальные аспекты формирования концепции экономики знаний // Наука и технология. 2005. С. 115-138. URL: <https://ecfor.ru/wp-content/uploads/2007/fp/3/10.pdf>.